

16) anlamındaki hadisler, Hz. Peygamber'in yerleştirmeyi amaçladığı sosyal düzenin ahlâkî niteliğini vurgulayan zarif ifadelerden bazılarıdır.

Çeşitli zarar ve sıkıntılardan bütünüyle kurtulmak mümkün olmadığından hadislerde, mâruz kalınan ezâlar karşısında sabırlı ve metanetli olmanın önemine de işaret edilmiştir (Buhârî, "Edeb", 110; "Enbiyâ", 27; Müslim, "Fiten", 23). Baba-evlât arasındaki duygusal ilişkiyi vurgulaması açısından ilginç olan bir hadiste Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin Fâtıma üzerine evlenmesi için yapılan bir girişime kesin bir tavırla karşı çıkarken, "Çünkü Fâtıma benden bir parçadır; onu endişelendiren beni endişelendirmiş olur; ona ezâ veren bana da eza vermiş sayılır" demiştir (Buhârî, "Nikâh", 109; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 93, 94).

Birçok hadiste yollarda, sokaklarda, evlerin önünde geçişi zorlaştıran, insanların rahatsız eden şeylere, söz ve davranışlara da ezâ denilmiş, konunun öneminden dolayı bazı hadis kitaplarında "İmââtü'l-ezâ 'anî't-çarîk" (rahatsızlık veren şeyleri yoldan kaldırmak) başlığını taşıyan bablara yer verilmiştir. Nevevî *Şerhu Müslim*'de (XVI, 171) *el-Câmi'u's-şahîh*'teki başlıkla ilgili açıklamasında bu hadislerin gelip geçenlere sıkıntı veren ağaç, dikenli dal, geçişe engel olan taş, tiksinti veren pislik ve süpürüntü gibi nesnelerden yolları temizlemenin önemini ortaya koyduğunu belirtir ve, "Burada genel olarak müslümanlara yararı dokunan, ayrıca onları zarara uğramaktan koruyan her türlü çabanın faziletli olduğuna dair bir tenbih vardır" der.

BİBLİYOGRAFYA:

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ezy" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "ezy" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ezy" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ezy" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ezy" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ezy" md.; *Müsned*, I, 28; II, 420; V, 151, 176; Buhârî, "Mezâlim", 22, 23, 24, "Edeb", 110, 115, "Rikâk", 23, "Kefâlet", 4, "Meğâzî", 34, "Enbiyâ", 27, "Nikâh", 80, 109, "Akika", 2; Müslim, "İmân", 58, "Mesâcid", 71, 72, 74, "Birr", 129, 131, "Fiten", 23, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 93, 94; İbn Mâce, "Mesâcid", 8; Tirmizî, "Nikâh", 62, "Et'ime", 14, "Birr", 51, 83, "Edeb", 59; Nesâî, "Zemâşerî", 23, "Mesâcid", 16; Fârâbî, *Fuṣûl müntezce'a* (nşr. Fevzi M. Necâr), Beyrut 1986, s. 56, 81; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahrân 1364 hş., s. 682-683, 693-694; Zemâşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), I, 134, 210; III, 246; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, VI, 62-64; XXV, 228-229; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVI, 2-4, 171; Şevkânî, *Fetḥu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, I, 248, 413.

MUSTAFA ÇAÇIRICI

EZAN

(الْأَذَانُ)

Sözlükte "bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek" mânasında bir masdar olan ezan kelimesi terim olarak farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder. Aynı kökten gelen müezzin "ezan okuyan kimse", mi'zene de "ezan okunan yer" (minare) demektir. Ezan kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir yerde "bildiri, ilâm" mânasında geçerken (et-Tevbe 9/3) terim anlamında ezana ni'dâ kökünün türevleriyle iki âyette (el-Mâide 5/58; Cum'a 62/9) işaret edilmiştir. Ezan sözlük anlamında ve çeşitli fiil kalıplarıyla yedi âyette (meselâ bk. el-Bakara 2/279; el-A'râf 7/167; el-Hac 22/27), müezzin de yine bu çerçevede (çağrıcı, tellâl) mânasında iki âyette (el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/70) yer almaktadır. Hadislerde ise ezan kelimesi terim anlamında hem isim olarak hem de çeşitli fiil kalıplarıyla sıkça geçmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ezn" md.; a.mlf., *Miftâḥu künûzi's-sünne*, "ezân" md.).

Namaz Mekke döneminde farz kılndığı halde Hz. Peygamber'in Medine'ye gidişine kadar namaz vakitlerini bildirmek için bir yol düşünülmemişti. Medine döneminde ise müslümanlar başlangıçta zaman zaman bir araya toplanıp namaz vakitlerini gözetirlerdi. Bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda "es-salâh es-salâh" (namaza namaza!) diye çağrıda bulunulduysa da bu yeterli olmuyordu. Namaz vaktinin geldiğini haber vermek üzere bir işarete ihtiyaç duyulduğu âşikârdı. Bunun için nâkûs (hristiyanlarca şimdiki çan yerine kullanılan, üzerine bir çomakla vurularak ses çıkarılan tahta parçası) çalınması, boru öttürülmesi, ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli tekliflerde bulunulduysa da nâkûs hristiyanların, boru yahudilerin, ateş Mecûsîler'in âdeti olduğu için Resûlullah tarafından kabul edilmedi. Ancak bu sırada aştaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe'ye rüyada ezan öğretilmiş, Abdullah da ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber vermişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Bilâl'e ezan cümlelerini ezanda ikişer, ikâmette ise birer defa okumasını emretti. Bu arada Hz. Ömer Resûlullah'a gelip aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü, ancak Abdullah b. Zeyd'in daha erken davrandığını bil-

dirmiştir (Buhârî, "Ezân", 1; Müslim, "Şalât", 1; Ebû Dâvûd, "Şalât", 27; Tirmizî, "Şalât", 25; İbn Mâce, "Ezân", 1; Nesâî, "Ezân", 1). Bilâl, Neccâroğulları'ndan bir kadına ait yüksek bir evin üstüne çıkıp ilk olarak sabah ezanını okudu (Ebû Dâvûd, "Şalât", 3). Böylece ezan hicrî 1. (622) veya bir rivayete göre 2. (623) yılda meşrû kılınmış oldu. Daha sonra Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına ezan okumak için özel bir yer yapıldı.

Ezan sünnet yoluyla meşrû kılınmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'deki, "Namaza çağırıldığınızda onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranışları onların düşünemeyen bir toplum olmasından dolayıdır" (el-Mâide 5/58); "Ey inananlar! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın" (el-Cum'a 62/9) meâlindeki âyetlerle de teyit edilmiştir.

Ezan şu sözlerden oluşur: "Allâhü ekber" (Allah en büyüktür [dört defa]); "Eshedü en lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka tanrı olmadığına şahadet ederim [iki defa]); "Eshedü enne Muhammeden resûlullah" (Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ederim [iki defa]); "Hayye ale's-salâh" (haydi namaza [iki defa]); "Hayye ale'l-felâh" (haydi kurtuluşa [iki defa]); "Allâhü ekber" (Allah en büyüktür [iki defa]); "Lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka tanrı yoktur). Sabah ezanında, "Hayye ale'l-felâh"tan sonra iki defa, "es-Salâtü hayrun mine'n-nevm" (namaz uykudan hayırlıdır) sözü tekrarlanır ki buna "tesvib" denilir.

الله أكبر الله أكبر

الله أكبر الله أكبر

أشهد أن لا اله الا الله

أشهد أن لا اله الا الله

أشهد أن محمدا رسول الله

أشهد أن محمدا رسول الله

حي على الصلاة

حي على الصلاة

حي على الفلاح

حي على الفلاح

(الصلاة خير من النوم)

(الصلاة خير من النوم)

الله أكبر الله أكبر

لا اله الا الله

Hanefî ve Hanbelî mezhepleri ezanda Abdullah b. Zeyd'den nakledilen bu lafızları esas almışlardır. Şâfiîler de aynı lafızları benimsemekle beraber müezzinin her iki şehâdet cümlesini önce yanındaki kimselerin duyacağı şekilde alçak sesle, sonra da yüksek sesle okuması anlamına gelen "terci" ilâvesinin bulunduğu Ebû Mahzûre rivayetini (Müslim, "Şalât", 6; Ebû Dâvûd, "Şalât", 28) tercih etmişlerdir. Mâlikîler ve Hanefî mezhebinden Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed ise Abdullah b. Zeyd'den gelen diğer bir rivayeti ve Medine halkının uygulamasını esas alarak tekbirin ezanın başında da iki defa okunacağını söylemişlerdir.

İkâmet sözleri de ezanda olduğu gibidir; ancak burada, "Hayye ale'l-felâh"tan sonra "Kad kâmeti's-salâh" (namaz başlamıştır) cümlesi iki defa tekrar edilir (bk. İKÂMET). Şîîler'de ise, "Hayye ale'l-felâh"tan sonra "Hayye alâ hayri'l-amel" (amelin hayırısına geliniz) cümlesi ilâve edilerek iki defa tekrarlanır. Şîî kaynaklarına göre bu ibare başlangıçta ezan metninde yer almakta iken Hz. Ömer, müslümanların daha çok namaza yönelip cihadı terketmemeleri için onu metinden çıkarmıştır (Bahrânî, VII, 438). Şîî çevrelerde ikinci şehâdet cümlesinden sonra iki defa okunan, "Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah" (Ali'nin Allah'ın dostu olduğuna şehâdet ederim) veya, "Eşhedü enne Aliyyen emîrû'l-mü'minîne hakkân" (meşrû devlet başkanının Ali olduğuna şehâdet ederim) gibi ifadeler Şîa'nın meşhur ve sahih rivayetlerinde yer almaz ve ezanın sözlerinden sayılmaz. Bununla birlikte bu cümlelerin okunması Şîî âlimleri arasında fiilî bir tasvip görmüş ve yaygınlık kazanmıştır.

Hz. Peygamber ve ilk iki halifesi zamanında cuma günleri sadece hutbeden önce bir iç ezan okunurdu. Hz. Osman devrinden itibaren cuma namazı için halkın önceden uyarılması amacıyla namaz vakti gelince dışarıda da ezan okunmaya başlandı.

İslâm'ın şîârı ve müslüman varlığının sembolü olarak kabul edilen ezanı terketme hususunda söz birliği içinde bulunan müslüman bir şehir veya bölge halkına karşı başka bir çözüm şekli bulunmadığı takdirde savaş açılmasının gerektiğine dair ittifak halinde olan İslâm hukukçuları ezanın dinî hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerindeki hâ-

kim görüşe, Mâlikî ve Şîa'dan İmâmiyye mezhepleriyle Ahmed b. Hanbelî'den nakledilen bir rivayete göre ezan okumak sünnet-i müekkededir. Şâfiî mezhebindeki bir görüşe göre farz-ı kifâye, bazı Hanefî âlimlerine göre de vâciptir. Hanbelîler ise bir yerleşim yerinde ezan okunmasını farz-ı kifâye kabul ederler. Cuma namazı kılınan yerleşim merkezleri konusunda Mâlikîler de bu görüştedir.

Mâna ve muhtevası bakımından ezan hem namaz hem de İslâm için bir çağrıdır. Yani ezan vasıtasıyla insanlar bir taraftan namaza çağrılırken diğer taraftan İslâm'ın üç temel ilkesini oluşturan Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu ve asıl kurtuluşun (felâh) âhîret mutluluğunda bulunduğu gerçeği açıklanmış olur. Yer küresinin güneş karşısındaki konumu ve kendi çevresinde dönüşü ile namaz vakitlerinin oluştuğu göz önünde bulundurulduğu takdirde müslümanlarla meskûn olan her noktada günde beş defa okunan ezanın kesintisiz devam ettiği, bu ilâhî mesajın günün her anında yeryüzünden yükseldiği anlaşılır. Hz. Peygamber'den nakledilen birçok hadis ezanın mâna ve önemini dile getirmekte ve ezan okumanın faziletlerini belirtmektedir (meselâ bk. Buhârî, "Ezân", 4, 9; Müslim, "Şalât", 14-18; Ebû Dâvûd, "Şalât", 60).

Ezan namaz vakti girdikten sonra okunmalıdır; vaktinden önce okunursa iadesi gerekir. Hanefî ve Şâfiîler'e göre ezanın sahih olması için niyet şart değildir; Mâlikî ve Hanbelîler ise niyeti şart koşarlar. Ayrıca ezan Arapça sözleri ve bilinen tertibiyle okunmalıdır. Hanefî ve Hanbelîler'e göre ezanın Arapça'dan başka bir dilde okunması câiz değildir. Şâfiî mezhebine göre ise Arapça bilmeyen yabancıların ezanı asıl şekliyle okuyabilmelerinin bulunmaması halinde kendi dillerinde ezan okumaları mümkündür. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ezanda tertip vâciptir; sözlerinin sırası değiştirildiği takdirde yeni baştan okunması gerekir. Tertibi sünnet sayan Hanefîler'e göre ise sıranın bozulduğu yerden alınarak devam edilir. Ezanı erginlik veya temyiz çağına gelmiş bir kimse okumalıdır. Gayri mümeyyiz çocuğun okuyacağı ezan geçersizdir. Ayrıca müezzinin ezan sırasında konuşması mekruhtur. Çokça konuşma veya uzunca susma suretiyle ezan sözleri arasına fasıla

girmesi halinde ise baştan tekrar edilmesi gerekir.

Ezan farz olan namazlar için okunur. Camide okunan ezan duyuluyorsa evlerde kılınacak namaz için ayrıca ezan okunmaz. Ezanın duyulmadığı uzak bir mesafede veya yerleşim merkezleri dışında bulunanlar da ezan okurlar. Cenaze namazı ile vitir, bayram, teravih, yağmur duası namazı ve farz-ı ayın olmayan diğer namazlar için ezan okunmaz. Farz namazlar dışında güneş tutulması vb. sebeplerle cemaatle kılınan namazlar için Hz. Peygamber zamanında ezan okunmamış, müslümanlar, "es-Salâte (es-salâtü) câmiaten" (cemaatle namaza geliniz) diye çağırılmışlardır (Buhârî, "Küsûf", 3, 8; Müslim, "Küsûf", 4). Yeni doğan bebeğin sağ kulağına hafif sesle ezan, sol kulağına da ikâmet okumak menduptur (Ebû Dâvûd, "Edeb", 108; Tirmizî, "Edâhi", 17).

Müezzinin sesinin gür ve güzel olması, ezanı ayakta ve yüksekçe bir yere çıkıp dinleyenlerin tekrarına imkân verecek şekilde yavaş okuması, sesin daha güçlü çıkmasına yardımcı olacağı için şehâdet parmaklarının uçlarını kulaklarına götürmesi veya ellerini kulaklarının üzerine koyması, kıbleye yönelmesi, "Hayye ale's-salâh" derken yüzünü sağa, "Hayye ale'l-felâh" derken de sola çevirmesi, dinî hassasiyet sahibi ve abdestli olması müstehaptır.

Ezanı işiten bir müslüman müezzinin sözlerini ondan sonra tekrar eder. Ancak, "Hayye ale's-salâh" ve "Hayye ale'l-felâh"ta bunların yerine "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" (bütün değişimler, bütün güç ve hareket Allah'ın iradesiyle mümkündür) cümlesini tekrar eder. Sabah ezanında ilâve edilen, "es-Salâtü hayrun minne'n-nevm" cümlesine de, "Sadakte ve berirte" (doğru ve haklı söyledin) diye karşılık verilir. Ezan okunduktan sonra özürsüz olarak namaz kılmadan camiden çıkmak Hanbelîler'e göre haram, Şâfiîler'e göre de mekruhtur.

Ezanın bitiminden sonra Hz. Peygamber'in öğrettiği ve şefaatine vesile olacağını haber verdiği şu dua okunur: "Al-lâhümme rabbe hâzihi'd-da'vati't-tâmme ve's-salâti'l-kâime âti Muhammeden el-vesilete ve'l-fazilete ve'b'ashû makâmen mahmûdeni'llezî vaadteh" (اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمدًا الوسيلة والفضيلة وابعثه مقامًا محمودًا الذي وعدته Ey bu mü-kemmel davetin ve dâimî çağrının [veya kılınacak namazın] rabbi olan Allahım! Mu-

hammed'e sana yaklaştıncı her türlü vesileyi ihsan et, onu faziletlerle donat. Onu -Kur'-ân-ı Kerim'-inde- vaad ettiğin övgü makamına yücelt [Buhârî, "Ezân", 8]).

Ezanla ilgili hükümler fıkıh kitapları içinde ayrı bir bölümde ele alınmakla birlikte bu konuda bazı âlimler müstakil eserler de telif etmişlerdir. Bunlar arasında Ebû's-Şeyh'in (ö. 369/979) *Kitâbü'l-Ezân*, Abbâd b. Serhân el-Meâfirî'nin *Risâle fi'l-ezân* (Resâ'ilü fi'l-fıkh ve'l-luğa içinde, nşr. Abdullah el-Cübürî, Beyrut 1982, s. 37-85), Kādî İyâz'ın *Nazmü'l-burhân 'alâ şıhhati cezmi'l-ezân*, Emîr es-San'ânî'nin *Teşnîfî'l-âzân bi-esrârî'l-ezân* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî, Beyrut 1407/1987) adlı eserleri zikredilebilir. Mısırlı edip ve düşünür Abbas Mahmûd el-Akkâd, *Dâ'i's-semâ' Bilâl b. Rebâh: mü'ezzinü'r-Resûl* adlı eseri içinde (Kahire 1945) ezana da bir bölüm ayırmıştır. Dikkate değer edebî bir güzellik taşıyan bu bölüm İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmıştır (Lahore 1978). Ayrıca Lebîb es-Saîd'in *el-Ezân ve'l-mü'ezzinûn* (Kahire 1970) ve Seyyid Abdürrızâ Hüseyin el-Celâlî'nin *el-Ezân ve'l-mü'ezzin* (Necf 1972) adlı risâleleriyle Ebû Hâtim Üsâme b. Abdüllatif el-Kavsî'nin *Kitâbü'l-Ezân* (Kahire 1408/1987) adlı eseri bu konuda kaleme alınmış diğer çalışmalarlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ezn" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ezn" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ezn" md.; *Miftâhu'l-künûz*'i's-sünne, "ezân" md.; *Müsned*, II, 136, 366, 411; III, 29, 169; IV, 42, 43, 81, 95, 284; V, 171, 179; Dârimî, "Şalât", 3-12; Buhârî, "Ezân", 1-19, "Küsûf", 3, 8; Müslim, "Şalât", 1-18, "Küsûf", 4; İbn Mâce, "Ezân", 1-7; Ebû Dâvûd, "Şalât", 3, 27-45, 60, "Edeb", 108; Tirmizî, "Şalât", 25, 139-158, "Edâhi", 17; Nesâî, "Ezân", 1-41; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 246; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsû'ât fî fıkhi'l-İmâmîyye*, Tahrân 1387, I, 95-99; Serahsî, *el-Mebsû'ât*, I, 127; Mergînânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, I, 41; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), I, 402-431; Nevevî, *Şerhu Müslim*, IV, 75; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1981, II, 241-245; III, 52; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 269-273; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), II, 62; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1348, V, 101; *Tecrid Tercemesi*, II, 551-557; Şirbîni, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 133-142; Emîr es-San'ânî, *Teşnîfî'l-âzân bi-esrârî'l-ezân* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Beyrut 1407/1987; Bahrânî, *el-Hadâ'iku'n-nâdire* (nşr. Muhammed Takî el-İrevânî), Beyrut 1405/1985, VII, 403-404, 438; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* (Kahire), I, 383-400; Muhammed Hasan en-Necfî, *Cevâhirü'l-kelâm fî şerhi şerâ'i'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâi't-türâsî'l-Arabî), IX, 86-87; Tâhîrülmevlevî, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, İstanbul 1963, s. 58; a.mlf., "Ezan Hakkında

Ma'lûmat ve Hâlisâne Bazı Temenniyât", *SR*, X/236 (1329), s. 29-31; Abdurrahman b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezahib'il-erba'a*, Kahire 1392, I, 310-326; Abbâd b. Serhân el-Meâfirî, *Risâle fi'l-ezân* (Resâ'ilü fi'l-fıkh ve'l-luğa içinde, nşr. Abdullah el-Cübürî), Beyrut 1982, s. 32-90; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 533-562; Ebû Hâtim Üsâme b. Abdüllatif el-Kavsî, *Kitâbü'l-Ezân*, Kahire 1408/1987; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 142, 156-162; II, 242; Th. W. Juynboll, "Ezân", *İA*, IV, 429-430; a.mlf., "Adhân", *EJ*² (İng.), I, 187-188; "Ezân", *Mu.F.*, IV, 187-221; "Ezân", *Mu.F.*, II, 357-373.

ABDURRAHMAN ÇETİN

Ezanın Türkçeleştirilmesi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Türkçülük cereyanının ve buna bağlı olarak dilde sadeleşme akımının ortaya çıkmasından sonra ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır, bu görüşler arasında bilhassa ezanın Türkçeleştirilmesi gerektiği düşüncesi önemli tartışmalara yol açmıştır. Ezanın Türkçeleştirilmesi fikri muhtemelen ilk defa Ziya Gökalp tarafından 1918'de ortaya atılmıştır. Gökalp 1908'de Osmanlılık idealini taşıdığı dönemde yazdığı (Tansel, s. XVII-XIX) "Ezan" adlı şiirinde ezanı "büyük asrın (Asr-ı saâdet) sesi" olarak nitelendirmiş, onun dinî, tarihî ve İslâm dünyası için evrensel mânasını, "Okunurken ezan sanır her vicdan / Cebrâil'dir gelmiş Bilâl ağzından / Bütün İslâm ümmetine seslenir" mısralarıyla dile getirmiştir. Bu şiirde ezanı bütün müslüman milletlerin Hz. Peygamber dönemiyle, hatta -Cebrâil motifi kullanılarak- metafizik âlemle bağ kurmasını sağlayan ortak bir değer, duyuş ve şiar olarak anlatıyordu. Ancak Selânik'e yerleşmesinin ardından başlayan Türkçülük-Turancılık döneminden sonra 1918'de yazdığı *Yeni Hayat*

kitabında yer alan "Vatan" şiirinde, "Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar mânasını namazdaki duânın... // Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur / Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın / Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın" diyerek Türk vatanında ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okunması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. *Genç Kalemler* dergisinde yayımlanan ilk şiiri "Turan" çevresinde geliştirdiği bu görüşlerini daha sonra *Türkçülüğün Esasları*'nda (Ankara 1339) toplayan Gökalp ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi fikrini bu kitabında da tekrarlamıştır.

Gökalp'in Türkçülük yönündeki genel fikirleri çerçevesinde ezan da dahil olmak üzere ibadet dilinin Türkçeleştirilmesiyle ilgili görüşleri Cumhuriyet döneminde hararetle benimsendi. 1928 yılında Atatürk'ün isteği üzerine Dârülfünun müderrisi İsmail Hakkı (Baltacioğlu) tarafından İlahiyat Fakültesi müderrisler meclisinde görüşülmek üzere bir ıslahat lâiyhası hazırlandı. Gündeme alındığı halde müderrisler meclisinde -kesin olarak bilinmemekle beraber- görüşülmediği anlaşılan, daha sonra basına da intikal ettirilen "İlahiyat Fakültesi'nce Hazırlanan Lâyiha" başlıklı bu raporun (*Vakit*, nr. 3753, 20 Haziran 1928'den naklen, Mısıroğlu, s. 340) üçüncü maddesinin bir bendinde sözü edilen ıslahat arasında, "İbadet lisânı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin, duaların, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmelidir" ifadeleri yer almıştır. Burada açıkça belirtilmemekle birlikte ezan ve kâmetin Türkçeleştirilmesi de kastedilmiş olmalıdır. Basına intikal ettikten sonra şiddetli tepki gören bu ıslahat programı hakkında lehte ve aleyhteki yayımlar kısa süre içinde durdurulmuştur (*Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1938-1967).

Ancak bu arada 10 Nisan 1928'de Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan, "Devletin dini dîn-i İslâm'dır" fıkrası ile 26. maddedeki "ahkâm-ı şer'iyyenin Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceği"ni belirten cümle kaldırılmış, böylece devlet hukuken laik olmuş (Başgil, s. 16-18, 186-192), daha sonraki yıllarda laiklik adına yapılacak uygulamaların kanunî mesnedi hazırlanmıştı. Her ne kadar Gökalp'in, "Bir ülke ki câmiinde Türkçe ezan okunur" mısraından Türkçe ezan istediği anlamının çıkarılmayacağını, burada ezanın bir tim-

Ezanın Türkçe okunacağını haber veren gazete kupürü
(*Milliyet*, 29 Kânunuevvel 1332)

Bugün ramazanın biri

Hangi camilerde mukabele
okunup vaiz verilecek?

Camilerin hepsinde ezan ve
mukabele türkçe okunuyor

Bugün Ramazanın birinci günüdür. Ramazan için yapılan bütün hazırlıklar ictimal edilmiştir, wehu hazırların em mukabele bu. Okunacak camilerden başlıcaları şunlardır: Fatih, Beyazıt, Ayasofya, Yeralı, Beşiktaş, Sinanpaşa, Dolmabahçe, Atikali, Hırtkalesi.